

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2022

İslam Ceza Hukukunda Zina Suçunun Soruşturulması (Hanefi Mezhebi Özelinde)

Investigation of Adultery Crime in İslamic Criminal Law (For Hanafi Sect)

Abdulgmid Aykul

Arř. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Anabilim Dalı
Res. Assist. PhD., Kocaeli University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences Department of İslamic
Law

Kocaeli / Türkiye

maykul8210@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-9012-6341>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1086877

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 12.03.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 09.06.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2022

Cite as / Atıf: Aykul, Abdulgmid. "İslam Ceza Hukukunda Zina Suçunun Soruşturulması (Hanefi Mezhebi Özelinde)". *Marife* 22/1 (2022): 151-165. <https://doi.org/10.33420/marife.1086877>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

İslam Ceza Hukukunda Zina Suçunun Soruşturulması (Hanefi Mezhebi Özelinde)

Özet

Had suçları denince akla öncelikle zina suçu gelmektedir. Zira bazı Hanefi fûrû fıkıh eserlerinde kitâbü'l-hudûd başlığı altında sadece zina haddi işlenmiş, örneğin hırsızlık ve kazf gibi diğer hadler kitâbü's-serika ve kitâbü'l-kazf şeklinde müstakil başlıklar altında ele alınmıştır. Bilindiği üzere klasik dönemde bir suçun ispatı ikrar ve beyyine olmak üzere iki şekilde yapıldı. İkrar, kişinin kendi aleyhine olmak üzere beyanda bulunması iken beyyine, şahitlik ile eşanlımlı kabul edilmiştir. İslam hukukunda zina haddi dışındaki tüm hukuk ve ceza davalarında hakın veya suçun sübût bulabilmesi için kişinin ikrarı veya iki kişinin şahitliği yeterliyken zina haddi davasında şahitlik ve ikrarın sayısı Şâri' tarafından dört ikrar/shahit olarak belirlenmiştir. Şahitler ve mukirrin, ikrar ve şahitliklerinin kabulü ile ilgili doktrinde çeşitli şartlar bulunmakla birlikte ayrıca muhakeme sürecinde hâkimin, suçun sübût bulup bulmadığını tespit edebilmesi için şahitlere ve mukirre zinanın ne olduğu, zina suçunu teşkil eden fiilin nasıl gerçekleştiği, kiminle zina ettiği, zinanın ne zaman ve nerede gerçekleştiğine dair beş soru sorulur. Bu beş soru genel olarak üç ana başlık altında ele alınmıştır. Zinanın mahiyetine dair soruşturma evresinde zinanın ne olduğu ve şahitler veya mukir tarafından nasıl tanımlandığının bilinmesi amaçlanmaktadır. Zira şahitler veya mukir zina haddini gerektirecek olan zınayı bilmiyor veya zina olmayan bir durumu zina zannediyor olabilir. Tüm bu tereddütlerin giderilmesi ve suçun sübût bulup bulmadığının tespit edilebilmesi için zinanın doğru olarak tanımlanması gerekir. Ayrıca mezheplerin zina tanımları da burada önem arz etmektedir. Doktrinde farklı mezhep müntesiplerinin zina tanımları da birbirinden farklı olduğu için bu durum şüphe meydana getirecek ve zina haddi düşecektir. Zinanın keyfiyetine dair soruşturma safhasında ise zina fiilinin gerçekleşme şeklinin şahitler veya mukir tarafından detaylı bir şekilde tasvir edilmesi istenmektedir. Öyle ki fiil hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ayan beyan anlatılmalıdır. Şahitler veya mukir Hz. Peygamberin rivayetinde tasvir ettiği gibi şahitlikte veya ikrarda bulunmalıdır. Başka bir ifade ile keyfiyet soruşturmasında suçun unsurlarının somut olayda bulunup bulunmadığı kontrol edilir. Üçüncü soruşturma safhası ise zinanın kişi, yer ve zaman açısından soruşturulmasıdır. Kişi soruşturması fûrû fıkhıta meznîyet soruşturması olarak da ifade edilmektedir. Meznîyet soruşturmasında şahitler veya mukirden kiminle zina ettiğini açıklamaları istenir. Zina edilen şahsın bilinmemesi veya şahitler veya mukirin zina edilen şahsın ismini vermekten imtina etmeleri durumunda had cezası uygulanamamaktadır. Zinanın kişi bakımından soruşturulmasında en önemli sebep, zina edilen şahıs ile zina eden arasında zina haddini düşürecek bir yakınlığın bulunabilme ihtimalidir. Kişi kendi karısı veya mülkiyetinde olan bir kimse ile cinsel birliktelik yaşamış, şahitler ise bunu bilmiyor olabilirler. Bu durumda fiil, zina olmaktan çıkacaktır. Zinanın zaman bakımından soruşturulması ise zamanasını açısından önem taşımaktadır. Şayet zina fiili ile şahitlerin mahkemeye başvurusu arasında belli bir zaman geçmişse bu durumda zina haddi düşmektedir. Zinanın yer bakımından soruşturulması ise Hanefiler açısından önem taşımaktadır. İslam ülkesi sınırları dışında meydana gelen zina suçu soruşturulamayacak ve vuku bulmuşsa bile had cezası ifa edilemeyecektir. Zira Hanefiler dâruharpte meydana gelen suçlarda devlet başkanının herhangi bir yetkisinin olmadığı kanaatindedir. Onlara göre devlet başkanının yetkisi İslam ülkesi sınırları ile mahduttur. Üç ana başlık altında ele aldığımız bu beş sorunun sorulmasıyla suçun sübût bulup bulmadığının tespit edilmesi ve ayrıca olayın vukunda şüphe meydana getirerek had davasının düşürülmesi amaçlanmaktadır. Zira Allah hakkı olarak kabul edilen hadlerin Şâri' tarafından setredilmesi tavsiye edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Muhakeme Usûlü, Soruşturma, Şahitlik, Zina.

Investigation of Act of Adultery in Islamic Criminal Law (For Hanafi Law School)

Summary

When it comes to hadd crimes, the first thing that comes to mind is the crime of adultery. Because, in some Hanafi fiqh works, only the hadd of adultery was handled under the title of "kitab al-hudud", other hadds such as theft and slander (qazf) were discussed under separate headings such as "kitab as-sariqa" and "kitab al-qazf". As it is known, in the classical period, the proof of a crime was done in two ways: confession (iqrar) and proof (bayyinah). While confession is a statement against one's own detriment, it has been considered synonymous with witnessing. In Islamic law, in all civil and criminal cases except for the hadd of fornication, the confession of the person or the testimony of two persons is sufficient for the right or the crime to be confirmed, while the number of witnessing and confessions in the case of adultery hadd is determined as four confessions/witnesses. Although there are various conditions in the

doctrine regarding the acceptance of confessions and testimonies of witnesses and confessors (muqirs), to determine whether the crime has been proven or not, the judge must also use witnesses and the confessor to determine what adultery is, how the act constituting the crime of adultery took place, with whom he/she committed adultery, when and where the adultery was committed. Five questions are asked about where it takes place. These five questions are generally discussed under three main headings. In the investigation phase about the nature of adultery, it is aimed to know what adultery is and how the witnesses or the muqir defines it. Because the witnesses or the muqir may not know the adultery that will necessitate adultery, or they may think that a situation that is not adultery is adultery. Adultery must be defined correctly to eliminate all these ambiguities and to determine whether the crime has been confirmed or not. In addition, the definitions of adultery by the schools are also important here. Since the definitions of adultery by adherents of different sects are different from each other in the doctrine, this situation will create suspicion and the limit for adultery will decrease. In the investigation phase regarding the nature of adultery, it is required that the witnesses or the muqir describe in detail the realization of the act of adultery. So much so that the act should be explained clearly, leaving no room for doubt. Witnesses or mukirs should give testimony or confession as described in the narration of the Prophet Muhammad. In other words, in the arbitrary investigation, it is checked whether the elements of the crime are present in the concrete incident. The third stage of investigation is the investigation of adultery in terms of person, place, and time. The investigation of the person is also expressed as the investigation of mazniyyah in fiqh. Witnesses or muqirs are asked to explain with whom they committed adultery. The hudud penalty cannot be applied if the adulterers are unknown or if the witnesses or the muqirs refrain from naming the adulterers. The most important reason for investigating adultery in terms of a person is the possibility that there may be a closeness between the adulterer and that would lower the level of adultery. The person may have had sexual intercourse with his wife or a person in his possession, and the witnesses may not know this. In this case, the act will cease to be adultery. Investigation of adultery in terms of time is important in terms of the statute of limitations. If a certain period has passed between the act of adultery and the application of the witnesses to the court, then the adultery limit is reduced. The investigation of adultery in terms of place is important for Hanafis. The crime of adultery occurring outside the borders of the Islamic country cannot be investigated, and even if it does happen, the hudud punishment cannot be executed. Because Hanafis believe that the head of state does not have any authority in the crimes that occur in the dar al-harp. According to them, the authority of the head of state is limited to the borders of the Islamic country. It is aimed to determine whether the crime has been confirmed by asking these five questions, which we have discussed under three main headings, and also to drop the hadd case by creating suspicion in the event's occurrence. Because it is recommended that the hadds, which are accepted as the right of Allah, be set by Shari.

Keywords: Islamic Law, Reasoning, Investigation, Testimony, Adultery.

Giriş

Yargısal kararların önemli evrelerinden birisi suçun işlenip işlenmediğinin tespit edilebilmesi için muhakeme sürecindeki soruşturmadır. Günümüzde savcılar eliyle gerçekleşen soruşturma süreci fürû fıkıh eserlerinde kadınlara yüklenmiş bir görevdir.

İslam ceza hukukunun suç saydığı fiiller arasında zina suçunun diğer suçlara nispetle istisna bir yeri bulunmaktadır. Esasında Şâri' tarafından belirlenmiş olan had suçlarından ikisi doğrudan zina suçu ile alakalıdır. İspat edildiği takdirde zina eyleminin bizatihi kendisi had suçunu oluştururken, ispat edilemediği takdirde de kazf denen başka bir had suçu oluşmaktadır. Zina suçunda, suçun sübût bulması da diğer suçların sübût bulmasından farklı bir şekilde cereyan etmektedir. İslam hukukunun şahitlik ve ikrar ile sabit olan tüm akit, muamele ve cezaları içerisinde zina suçunun kendine özgü durumu söz konusudur. Buna göre zina suçu ancak dört şahitle veya farklı zamanlarda dört kez vukûu bulan ikrar ile sübût bulmaktadır. Dört şahit ile ispatlanamayan iddialar ise kazf suçunu oluşturmakta ve fiilin vuku

bulduğunu iddia eden şahitler, kazf suçunun faili olarak cezalandırılmaktadır. Zina davasının/iddiasının karı koca arasında geçmesi durumunda ise liân yapılır. Liân kocanın karısına zina isnadında bulunması, kadının da bunu reddetmesi üzerine, erkeğin dört defa karısının zina ettiğine dair, kadının da dört defa zina etmediğine dair yemin etmesi ve akabinde kadın ve erkeğin lanetleşmeleridir.

Zinanın dünyevî açıdan suç, uhrevî açıdan da günah olması sadece İslam dine ait bir özellik olmayıp, tüm ilahi kaynaklı dinlerin bir özelliğidir. Gerek Tevrat'ın hali hazırdaki nüshalarında gerekse de İncil'de zina suç olarak kabul edilmiştir.¹ Önceki şeriatlarda da yasaklanan bu fiilin sübût bulması için dört şahidin getirilmesi gerekir. Zina şahitliğinin dört şahit ile ispat edilmesi Yahudi ve Hristiyan şeriatının da hükmü olduğu rivayet edilmektedir.² Resûlullah'ın Medine'de zina eden Yahudileri Tevrat'ın hükmüne göre recm etmesi bu rivayeti doğrulamaktadır.³

İslam Hukuku'nda zina suçunun ispatı için öngörülen dört şahit Kur'ân nassı, dört ikrar ise sünnet nassı ile belirlenmiştir. "Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin."⁴ âyeti ile kazf suçunu konu edinen, "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun"⁵ âyeti zina suçunun ispatı için dört şahit getirilmesini âmidir. Aşağıda da zikredileceği üzere, zina eden Mâiz'in Hz. Peygamber'e dört farklı zamanda gelip zina ikrarında bulunması fakihler tarafından zina ikrarının da dört kez yapılması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır.

Zina suçunun şahitliğinin veya ikrarının diğer şahitlik ve ikrarlardan sayıca fazla olması ile alakalı çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Mâlikîlerden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) zina şahitliği için dört şahidin şart koşulmasını zinanın en büyük hakkı ihlal eden bir mâsiyet olması;⁶ Hânefiliklerden Burhâneddîn el-Merğînânî (ö. 593/1197) ise zina suçunu gizlemenin mendup, yaymanın/ifşa etmenin mekruh olması ile açıklar.⁷ Başka bir yoruma göre ise her bir şahit diğer şahide şahit olmaktadır. Böylelikle iki şahit esasında zina edene değil zinaya şahit olana şahit

¹ Eldar Hasanov, *Yahudi Şeriatında Recm Cezası*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, (12-2018), 189; *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2001), Matta 5:27-29.

² Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/459. Ancak Tevrat'ta herhangi bir suç için iki ya da üç şahit getirilmesinden bahseder. bk. Tesniye 19/15; Ayrıca Mustafa Göregen ve Gönül Turan, "Tevrat'ta şahitlik ile ilgili konu içerisinde bu iddiayı destekleyebilecek hiçbir söze rastlanmadığını söylemektedirler". bk. Mustafa Göregen, Gönül Turan, *Yahudilik'te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm'in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi*, (Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5 (10), 2018, 74.

³ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme Serahşî, el-Mebsût (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 9/40. Süleyman b. Eş'âs b. İshâk el-Ezdî Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Hudûd", 26; Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünen*, thk. Şuayb Arnaut, Hasan Abdülmün'im Şelebi, Abdüllatif Hırzullah, Ahmed Berhum (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 5/299.

⁴ ﴿وَالَّذِينَ يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَمَا عَلِمُوا عَلَيْهِمْ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ﴾ en-Nisa 4/15.

⁵ ﴿وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾ en-Nur 24/4.

⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/459.

⁷ Ebü'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedi*, thk. Yusuf Talâl (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, ts.), 2/339.

olmak anlamına gelir.⁸

Zina suçunun sübûtu için beyyine ve ikrar olmak üzere iki ispat vasıtasından bahsedilir. Fürû fıkıh eserlerinde beyyine ile şahitliğin kastedildiği açıkça ifade edilmektedir.⁹ Şahitlikler ile ilgili de çeşitli şartlar zikredilmiştir. Şahitlerin tezkiyesi şart koşulmuş ve şüphe meydana getirecek her durum sanık lehine yorumlanmıştır. Bununla birlikte doktrinde *istifsâr* olarak bilinen bir soruşturma tipi ortaya çıkmıştır. *İstifsâr*, hemen hemen tüm suç türlerinin ispatı açısından önemi bulunmakla birlikte asıl önemi zina suçunun ispatındadır.¹⁰ *İstifsâr* hâkim ya da savcının zina suçunun sübût bulup bulmadığını tespit edebilmek için ikrarda bulunana (mukir) veya dört şahide ayrı ayrı olmak üzere suça ve suç mahalline ilişkin bir takım sorular sormasıdır.¹¹ Şayet ikrarda bulunan, zina suçunun sübûtuna engel teşkil edecek bir şekilde cevap verirse veya şahitlerden herhangi birisi, sorulan sorulara diğer şahitlerin vermiş olduğu cevaptan başka bir cevap verirse bu durum suçun sübûtunda şüphe meydana getirecek ve sanığa zina haddi uygulanmayacaktır. Şahitlere ise verilen cevabın mâhiyetine göre *kazf* haddi veya ta'zir cezası verilecektir.

Fürû fıkıh eserlerinde şahitler ve ikrarda bulunan kimseye zina nedir, fiil nasıl gerçekleşti, nerede zina etti/n, kiminle zina etti/n ve ne zaman zina etti/n, şeklinde beş soru sorulacağı ifade edilmektedir. Bu beş soru *istifsârul-keyfiyye* (zinanın keyfiyetine dair soruşturma) ve *istifsârul-mezniyye* (kişi soruşturması) ve yer ve zaman soruşturması olmak üzere üç ana başlık altında birleştirilmiştir.¹² Bazı eserler keyfiyet soruşturmasını mâhiyet ve keyfiyet soruşturması olmak üzere iki alt başlık altında ele almıştır. Zinanın ne olduğuna dair soruşturma mâhiyet soruşturması, fiilin oluş şekli ile ilgili soruşturma ise keyfiyet soruşturması şeklinde ifade edilmiştir.¹³ Yukarıda zikredilen ilk iki soru mâhiyet ve keyfiyete dair soruşturma kapsamında sorulurken, sonraki üç soru mezniyyet ve yer/zamana dair soruşturma kapsamında sorulur. Her bir sorunun niçin sorulduğuna dair doktrinde teferruatlı bilgiler bulunmakla birlikte bu soruların sorulmasında güdülen temel amaç, suçun sübût bulup bulmadığının tespiti ve şüphelerin bertaraf edilmesidir. Ayrıca ikrarda

⁸ Ancak İbnü'l-Hümâm bu yorumu kabul etmez. Ona göre dört şahidin şart koşulmasının hikmeti Merğînânî'nin de ifade ettiği üzere suçun örtülmesinin mendup olmasıdır. bk. Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir li'l-âcizil-fakir* (Dârü'l-Fikr, ts.), 5/214.

⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 195.

¹⁰ Hırsızlık suçu için bk. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 9/142.

¹¹ Zina şahitliğinde Hânefiler ittihad-ı meclisi şart koştuktadırlar. Kâsânî bu konuda şunları söyler: "Şahitlerin şahitlik anında aynı mecliste toplanmaları gereklidir. Şayet parça parça gelir ve her biri şahitlik yaptıktan sonra şahitlik yaparlarsa bu durumda şahitlerin şahitliği geçerli değildir. Böyle bir durumda, ne kadar çok olurlarsa olsunlar şahitlere *kazf* haddi uygulanır. Ancak parça parça veya hepsi bir anda gelir, örneğin her birisi mescidin bir kenarında şahitlerin bulunduğu yere geçer ve oturur da sonra tek tek gelip şahitliklerini yaparlarsa bu durumda ittihad-ı meclis bulunduğu için şahitlerin şahitlikleri geçerlidir." bk. Ebü Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/48. Görüldüğü üzere Kâsânî ittihad-ı meclis ile aynı mecliste aynı anda bulunulmasını kastetmektedir.

¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, 5/215.

¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/38; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 7/49; Ebü'l-Berekât Hafızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, thk. Said Bektaş (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2011), 346.

bulunan kişide veya şahitlerde en ufak bir şüphe meydana gelmesi durumunda ise had cezasının verilmesine engel olmaktadır. Zira zina haddi özelinde ceza verme çok da arzulanan bir durum değildir. En küçük bir şüphede dahi sanığın üzerine atılı suç düşer, aslı ceza davası olan had cezası, yerini başka bir had cezası davasına (şahitler açısından kazf davasına); yahut suçun işlendiği kanaatinin oluşması durumunda (sanık için), ta'zir cezası davasına dönüşür. Çünkü hadlerin şüphe ile düşürülmesi İslâm ceza hukukunun en önemli ilkelerinden biridir. Bu ilke de "ادرؤا الحدود بالشبهات" "şüpheli hallerde hadleri savın" hadisine dayanmaktadır.¹⁴

Fürû fıkihta zina soruşturmasının vacip olduğu ifade edilmiştir.¹⁵ Buna göre bir zina davasında söz konusu sorulardan biri veya birçoğu sorulmadan hüküm açıklanırsa dava temyize götürüldüğünde veya bir üst mahkemeye itiraz edildiğinde söz konusu eksiklik, muhakeme usulüne aykırılık teşkil ettiğinden dolayı dava usulden bozulur.

Şimdi soruşturma kapsamında sorulması gereken soruları ve sorulma gerekçelerini başlıklar halinde ele alacağız. Bu soruların sorulması özellikle had cezaları açısından önemlidir. Bunlar kadın ve erkeğin herhangi bir şekilde birbirine temasının değil, had cezasını gerektirecek temasın sübût bulup bulmaması açısından önem taşımaktadır. Burada muhakeme sürecinde şahitlere sorulan sorular üzerinde durulacağından, şahitlerin muhakeme sürecinden önceki tezkiyesine yer verilmeyecektir.

1. Zinanın Mâhiyetine Dair Soruşturma

Bu alana dair soruşturmanın doğru bir şekilde yürütülebilmesi için zinanın tanımlanması gerekir. Zira mezhepler arasında zina fiilinin tanımı ile ilgili bazı farklılıklar bulunmaktadır. Hanefiler zinayı, "aralarında milk¹⁶ ve milk şüphesi bulunmayan erkek ve kadının önden cinsel birleşmesi" şeklinde tanımlarlar.¹⁷ Hanefilerden Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563), erkeğin *mükellef olmasını* ve kadının da *müştehat olmasını*¹⁸ tanıma ekler.¹⁹ Alâuddîn es-Semerkindî (ö. 539/1144) ise

¹⁴ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsar*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî (Karaçi: Camiatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1991), 12/323.

¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5/215; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1992), 4/7.

¹⁶ "Nikâh akdinin sağladığı helâlik hükmü de literatürde genellikle milkü'l-intifâ (Hanefiler'de milkü'l-müt'a veya milkü'n-nikâh) terkibiyle ifade edilir." bk. Hasan Hacak, "Milk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 7/60-61. Dolayısıyla milk ile hem mülkiyet hakkı, hem de nikah akdi ile elde edilen milkü'l-müt'a hakkı kastedilir.

¹⁷ Bk. Ebü'l-Fazl Meccüddîn 'Abdullah b. Maḥmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (Beirut: Matba'atü'l-Halebî, 1937), 4/79; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 346; Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye fi şerhi'l-Hidâye* (Dârü'l-Fikr, ts.), 5/266. Esen ise Hanefilerin zinayı, "bir erkeğin aralarında nikâh bağı veya şüphesi bulunmayan bir kadınla önden cinsel birleşmesi" şeklinde tanımladıklarını söyler. Hüseyin Esen, "Zina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440.

¹⁸ "Müştehat, ergenlik yaşına yaklaşmış kız çocuğu için kullanılan bir terimdir." bk. Nihat Dalgın, "Mürâhik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/40. Müştehât'a mürâhika da denilmekle birlikte müştehâtta cinsi olgunluk aranır.

¹⁹ Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-Dekâik (İbn Âbidîn'in Minhetü'l-hâlik isimli haşiyesi ile birlikte)* (Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/106.

tanımda zikredilen şüpheleri, mülkiyet, nikah ve iştibâh²⁰ olmak üzere üç grupta toplar. ²¹ Kâsânî (ö. 587/1191) ise zınayı şöyle tanımlar: “Zina, İslâmın ahkâmı ile yükümlü olan bir kimsenin İslâm’ın meşru hükümetinin (dârü’l-adl) yetki alanı içerisinde kendi ihtiyarı ile aralarında nikah, milk ve milk şüphesi bulunmayan canlı bir kadınla ön tarafından haram cinsel ilişkisidir”.²² Mâlikîler zınayı “(ulemanın ittifağı ettiğİ hususlarda) aralarında milk veya nikah şüphesi bulunmayan müslüman mükellef bir erkeğın başka bir kimse (insan) ile bilerek (kasten) cinsel birleşmesi” şeklinde tanımlarken²³ Şafîîler “bir erkeğın cinsel uzvunun (haşefe) kendisine haram olan başka bir kimsenin ferci ile birleşmesidir” şeklinde tanımlarlar.²⁴ Hanbelîler ise “milk hakkının bulunmadığı bir ferç ile cinsel birleşmeye” zina adını verirler.²⁵ Hanefîlerin tanımına göre livâta yapan, bir kadınla ters ilişkide bulunan veya ölü kimse ile yapılan cinsel birleşmeler zina kapsamında değerlendirilmezken cumhurun tanımına göre bu sayılan şeyler de zina kapsamındadır.²⁶

Had cezası gerektiren zina suçunun sübût bulması için tanıma uygun fiilin bulunması yanında başka şartların da gerçekleşmesi gerekmektedir. Kâsânî’nin de belirttiğİ gibi “had, tam (kâmil) bir ceza olup tam (kâmil) bir suçun bir gereğidir.” Nikahsız ve milk hakkı bulunmaksızın meydana gelen her cinsel ilişki tam bir cezayı doğurmaz. Bilakis haddi gerektiren zina, tüm şüphelerden azade bir şekilde gerçekleşen ve şer’î örfte zina olarak kabul edilen fillerdir. Ayrıca zina eden kimsenin hiçbir baskı altında kalmadan kendi ihtiyarı ile zina etmesi, âkil ve bâliğ, olması durumunda zina haddi gerekir. ²⁷ Tüm bu sayılan hususlardan biri veya birkaçı zânîde bulunmaz ise işlediğİ fiil zina olmakla birlikte bu fiil haddi gerektiren zina kapsamında değerlendirilmeyip ta’zir kapsamına girer.

Mâhiyete dair soruşturma, ikrarda bulunan kimseye veyahut şahitlere zinanın ne olduğuna dair sorunun sorulmasıdır. Hâkim veya savcı, ikrarda bulunan veya şahitlerden zinanın ne olduğunu tanımlamalarını ister. Zira ikrarda bulunan veya şahitler şer’î olarak zina kabul edilmeyen bir fiili zina olarak tanımlayabilirler. İnsanların zina algısı farklı farklı olduğİ için zina tanımları da farklı olabilmektedir. Aynı şekilde Şârî’ tarafından zina olarak tanımlanmasına rağmen bakışma, birbirine

²⁰ İştibah şüphesine fiilde şüphe de denilmektedir. Kendisine helal olmayan bir kimse ile helal olduğİ zannı ile nikah akdinin yapılması ve bu akde dayalı olarak da cinsel ilişkinin yaşanmasıdır. Örneğın iddet beklemekte olan bir kadınla evlenmenin caiz olduğİnı zanneden kimsenin yapmış olduğİ nikah böyledir. bk. Hacı Mehmet Günay, “Şüphe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/263.

²¹ “وطء مكلف مسلم فرج آدمى لا ملك له فيه باتفاق تعمدًا” Ebü Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkanî, *Tuhfetü’l-fukaha* (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 3/138.

²² Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, 7/33.

²³ Ebü’l-Mevdedde Ziyâeddîn Halîl b. İshâk b. Müsa el-Cündî, *el-Muhtasar*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2005), 240; Ebül-Bekâ Kemâluddîn ed-Demîrî, *eş-Şâmil fî fikhî’l-İmâm Mâlik*, thk. Ahmed b. Abdulkerîm Necîb (b.y.: Merkezi Nuceybiyye li’l-Mahtûtât ve Hıdmetu’t-Turâs, 2008), 2/922.

²⁴ «إيلاج قدر الحشنة من الذكر في فرج محرم يشتهي طبعًا لا شبهة» bk. Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu’l-tâlibîn ve umdetu’l-muttakîn*, thk. Zuheyr eş-Şâşî (Beirut: el Mektebetü’l-İslâmî, 1991), 10/86.

²⁵ Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Cemmâîlî Makdîsî İbn Kudâme, *el-Kâfî fî fikhî’l-İmâm Ahmed* (Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 4/84.

²⁶ bk. Cündî, *Muhtasar*, 240; Ebü Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî’l-Kâsım el-Abderî el-Mevvâk, *et-Tâc ve’l-İklîl li Muhtasarı Halîl* (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 8/387.

²⁷ Bk. Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertibi’s-şerâ’i’*, 7/34.

dokunma gibi fiiller de had gerektiren şer'î zinayı oluşturmaz.²⁸ Zinanın mâhiyeti zinanın hakikatini beyan etmektir.²⁹ Hakikat anlamıyla kullanılmayan zina lafızlarıyla had cezası gerekmez.³⁰ Nitekim Resûlullah Efendimiz bir hadisinde "her Âdemoğlunun zinadan bir payı vardır. Gözler zina eder; onların zinası bakmasıdır. Eller zina eder; onların zinası tutmasıdır. Ayaklar zina eder; onların zinası yürümesidir. Dudak zina eder; onu zinası öpmesidir. Kalp bütün bunları ister veya temenni eder. Tenasül organı ise bunu doğrular veya yalanlar" buyurmaktadır.³¹ Bu hadiste zina hakikî manasıyla değil, mecaz olarak kullanılmıştır ki bunlar haddi mucip değildir. Mâhiyet hakkındaki soruşturma, tanıma uygun fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespit edilmesi amacıyla yapılır. İki tenasül organının birbirine dokunması günah ve suç olmakla birlikte, zina olarak kabul edilmez ve haddi gerektirmez. Haddi gerektiren cinsel birleşme erkeğin cinsel uzvunun (haşefe miktarının) kadının cinsel uzvuna girmesidir.³² Hal böyle olunca böyle bir birlikteliğin bulunmadığı durumlarda had düşecektir. İkrarda bulunan veya şahitlerin, kendilerine zinanın mâhiyeti sorulmasına rağmen "zina ettim veya zina ettiler" deyip herhangi bir açıklamada bulunmamaları durumunda ne şahitlere ne de sanığa had uygulanmayacağı açıkça ifade edilmiştir.³³

2. Zinanın Keyfiyetine Dair Soruşturma

Zinanın keyfiyetine dair soruşturmada ise ikrarda bulunandan veya şahitlerden zina fiilinin oluş şekline dair bilgi istenir. Keyfiyete dair soruşturmaya esas teşkil eden unsur Hz. Peygamber ile Mâiz b. Mâlik el-Eslemî arasında geçen konuşmadır. Söz konusu hadis şöyledir. "Eslemî Hz. Peygamber'e gelerek bir kadına haram yoldan dokunduğuna dair kendi aleyhine dört defa şahitlik (ikrar) de bulundu. Hz. Peygamber her defasında ondan yüz çevirdi. Eslemî beşinci defa geldiğinde Hz. Peygamber ona, kadınla cinsel ilişkide bulundun mu? diye sordu. Eslemî, evet buldum, diye karşılık verdi. Hz. Peygamber ona 'cinsel uzuvlar birbirleri içinde kayboluncaya kadar mı?' diye sordu. Eslemî, evet, diye cevap verdi. Hz. Peygamber tekrar 'sürmenin sürmedanlıkta veya kovanın kuyuda kaybolduğu gibi mi kayboldu?' şeklindeki sorusuna Eslemî yine, evet, dedi. Hz. Peygamber bu sefer ona, zinanın ne olduğunu biliyor musun? diye sordu. Eslemî, evet, kişinin karısına helal yoldan vardığı gibi ben de o kadına haram yoldan vardım, dedi. Hz. Peygamber, benden ne istiyorsun, deyince Eslemî, beni temizlemeni istiyorum, diye karşılık verdi. Bunun üzerine

²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/38; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 7/49.

²⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/7.

³⁰ Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 2/148.

³¹ لِكُلِّ ابْنِ آدَمَ حَظُّهُ مِنَ الزَّانَةِ، فَالْمَعْتَبَرُ تَزْوِجَانِ وَزَوْنَاهُمَا النَّطْرُ، وَالْمَعْتَبَرُ تَزْوِجَانِ وَزَوْنَاهُمَا الْبَطْنُ، وَالْمَعْتَبَرُ تَزْوِجَانِ وَزَوْنَاهُمَا الْعِشْيُ، وَالْقَمُّ يَزِي وَزَوْنَاهُ الْقَبْلُ، وَالْقَلْبُ يَهْمُ أَوْ يَنْتَمِي، «وَيَصَدَّقُ ذَلِكَ الْفَرِيحُ أَوْ يَكْتَبُهُ» bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, thk. Abdülalî Abdulhamid Hamid (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2003), 7/303.

³² Sirâcüddîn 'Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nuceym, *en-Nehru'l-Fâ'ik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, thk. Ahmet Azv el-El-İnaye (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 3/127.

³³ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/7.

Resûlullah emretti de Mâiz recmedildi.”³⁴

Hanefilerden İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) söz konusu hadisin zinanın keyfiyet soruşturmasına mesnet teşkil ettiğini söyler.³⁵ Keyfiyet hakkındaki soruşturma doğrudan somut olay ile ilgilidir. Mâhiyet hakkındaki soruşturma suçun tanımına yönelik iken keyfiyet soruşturması suçun unsurlarının somut olayda bulunup bulunmadığının araştırılması safhasıdır. Bundan dolayı Muhammed Emîn İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) mâhiyet soruşturmasını zinanın hakikatinin beyan edilmesi ile ilgili, keyfiyet ve mezniyet soruşturmasının ise şahit olunan zina suçu ile ilgili olduğunu söyler.³⁶ Keyfiyet soruşturması suçun unsurlarının somut olayda bulunup bulunmadığına dair şüpheleri bertaraf etmek için yapılır. Bu itibarla aynı örtü altında bulunma, cinsel uzuvların birbirine dokunması, kadın ve erkeğin birbirini öpmesi, kucaklaması, birbirlerine dokunması ve ters ilişki gibi durumlar günah ve suç olmakla birlikte Hanefilere göre zinanın Şâri' tarafından bildirilen işleniş biçimini meydana getirmediklerinden, had cezasını gerektirmez. Bu sayılan şeylerin zina kapsamına girmesi ancak mecaz tarikiyle olur ki bu kapsamdaki zina, yukarıda da ifade edildiği üzere haddi mucip değildir.

Zina fiilinin oluş şekli şüpheye yer bırakmayacak ölçüde açık bir şekilde beyan edilmelidir. Fürû fıkıh eserlerinde, Hz. Peygamber'in beyan ettiği şekilde tasvir edilmeyen zina eyleminin had cezasını gerektirmeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Bununla birlikte zinaya şahit olmasına rağmen, beyan edildiği şekilde tasvir edemeyen şahitlere de kazf haddi uygulanmaz.

3. Zinanın Kişi, Yer ve Zaman Bakımından Soruşturulması

3.1. Kişi Bakımından Soruşturma

Burada kişi bakımından soruşturma ile kendisi ile zina edilen kimse kastedilir. Başka bir ifade ile burada kiminle zina etti/n sorusunun cevabı aranır. Her ne kadar zina eden kimselerin her ikisi de zina fiilinin faili olarak kabul edilse de burada konu edilen, hakkında dava açılan şahsın zina ettiği şahıstır. Zira, hakkında dava açılan şahıs ile ilgili soruşturma, *ihsân* hükümleri çerçevesinde ele alınır. Oysa burada zina edilen kişi hakkında şahitlerden bilgi istenir. Fûrû fıkıh eserlerinde hakkında bilgi istenen bu kişi umumiyetle “kadın” olarak karşımıza çıkar. Çünkü zina edilen kadın ile ilgili şüphe durumu, sayıca çok daha fazladır. Kiminle zina etti sorusu, şahitler açısından önemlidir. İkrar eden açısından kiminle zina ettin sorusu çok fazla önem taşımaz. Zira mukir zina ettiğini söylemesine rağmen kiminle zina ettiğini söylemeye de ikrarı geçerli olur ve bu ikrarına binaen de kendisine had cezası

³⁴ «جاء الأسلمي نبي الله - صلى الله عليه وسلم - فشهد على نفسه أنه أصاب امرأة حراماً أربع مرات، كل ذلك يُعرضُ عنه فأقبل في الخامسة، فقال: "أنكها؟" قال: نعم، قال: "حتى غاب ذلك منك في ذلك منها؟" قال: نعم، قال: "كما يغيب المروء في المكحلة والرشاء في البر؟" قال: نعم، قال: "فهل تدري ما الزنى؟" قال: نعم، أتيت منها قال: "حتى غاب ذلك منك في ذلك منها؟" قال: نعم، قال: "كما يغيب المروء في المكحلة والرشاء في البر؟" قال: نعم، قال: "فهل تدري ما الزنى؟" قال: نعم، أتيت منها قال: "حتى غاب ذلك منك في ذلك منها؟" قال: نعم، قال: "كما يغيب المروء في المكحلة والرشاء في البر؟" قال: نعم، قال: "فهل تدري ما الزنى؟" قال: نعم، أتيت منها قال: "حتى غاب ذلك منك في ذلك منها؟" قال: نعم، قال: "كما يغيب المروء في المكحلة والرشاء في البر؟" قال: نعم، قال: "فهل تدري ما الزنى؟" قال: نعم، أتيت منها» Süleyman b. Eş'âs b. İshâk el-Ezdf Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), Hudûd, 24.

³⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5/215.

³⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/7-8.

uygulanır.³⁷

İbnü'l-Hümâm bu tür bir soruşturmayı Yezid b. Nuaym'ın babasından rivayet ettiği şu hadise dayandırmaktadır.³⁸ "Mâiz b. Mâlik babamın evinde kalıyordu. Mahalleden bir kız ile ilişkisi oldu. Babam ona Resûlullah'a git yaptığın şeyi ona haber ver ki belki senin için istiğfarda bulunur." dedi. O, kendisine ancak bir çıkış yolu bulmak istedi, Bunun üzerine Mâiz Resûlullah'a gelerek "ey Allah'ın resulü! ben zina ettim, Allah'ın kitabı ile bana hükmet", dedi. Hz. Peygamber ondan yüz çevirdi. Mâiz dört kez aynı şeyi söylemek için geldi ama Hz. Peygamber her defasında ondan yüz çevirdi. Mâiz beşinci kez geldiğinde Hz. Peygamber ona, "sen dört kez zina ettiğini söyledin, peki kiminle zina ettin?", diye sorunca Mâiz, "falanca kadınla zina ettim", dedi. Hz. Peygamber Mâiz'e "ona sarıldın mı, onunla mübaşeretle bulundun mu ve onunla cima ettin mi?" diye üç soru sordu ve Mâiz her üç soruya da "evet" cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah Mâiz'in recmedilmesini emretti"³⁹

Zina soruşturmasında şahitlere sorulan *kiminle zina etti* sorusuna verilecek olan cevap had cezası açısından oldukça önemlidir. Cinsel birliktelik yaşadığı kimse, şahsın karısı olabileceği gibi kendi cariyesi de olabilir. Bu durumu bilmeyen şahitler onun zina ettiğini zannetmiş olabilirler. Yine oğlunun cariyesi ile zina eden kimseye de had cezası uygulanmayacaktır.⁴⁰ Şahitler zina edilen kimseyi tanınamaları şüpheyi meydana getirecek ve bu şüpheden sanık yararlanacaktır. Hal böyle olunca zina edilen kimsenin tanınmaması failden zina haddini düşürecektir.⁴¹

Zina eden şahsın muhsan olup olmadığı zina eden şahıs ile ilgili bir soruşturma ile ortaya çıkarken zina edilen şahsın muhsan olup olmadığı şahitlerin beyanına da bağlıdır. Şahitlere zina edilen şahsın muhsan olup olmadığı da sorulur.⁴²

3.2. Yer Bakımından Soruşturma

Yer bakımından soruşturma özellikle Hanefîler açısından oldukça önemlidir. Zina edilen yerin hukukî statüsü faile verilecek olan cezanın mâhiyetini de belirleyecektir. Hanefîler imamın/halifenin yetki alanını İslam devletinin sınırları dahilinde gördüklerinden İslam devleti sınırları dışında meydana gelen had suçlarına ceza verilemeyeceği kanaatindedirler.⁴³ Bu, sadece dârülharp için değil aynı zamanda dârülbağy⁴⁴ için de geçerlidir. Zira orada da *velayetü'l-imamın* olmadığı

³⁷ Şihâbüddîn Ahmed b. Yûnus İbnü's-Şilbî, *Hâşiyetü's-Şilbî ale't-Tebyîn* (Bulak-Kahire: Matbaatü'l-kübra'l-Emîriyye, 1313h), 3/166.

³⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5/215.

³⁹ كَانَ مَاعِزُ بْنُ مَالِكٍ فِي جِخْرِ أَبِي، فَأَصَابَتْ خَارِيَةً مِنَ الْحَيِّ، فَقَالَ لَهُ أَبِي: ائْتِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبِرِيهِ بِمَا صَنَعْتَ بِنِسْتَعْفُو لَكَ، وَإِنَّمَا يُرِيدُ بِذَلِكَ لِيَجْعَلَ لَكَ «مَخْرَجًا»، فَأَتَاهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي قَدْ زَوَّيْتُ فَاعْتَبِرْ عَلَيَّ كِتَابَ اللَّهِ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ، ثُمَّ أَنَاهُ حَتَّى ذَكَرَ أُرْبَعَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ أَنَاهُ الرَّابِعَةَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي قَدْ زَوَّيْتُ فَأَقِمْ عَلَيَّ كِتَابَ اللَّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْيَسْرَ فَلْتُنْهَى أُرْبَعَ مَرَّاتٍ؟ فِيمَنْ؟»، قَالَ: بِرُلَانَةَ، قَالَ: «هَلْ صَاحِبَتُهَا؟»، قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «بِأَشْرَقَتِهَا؟»، قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «هَلْ خَانَتُهَا؟»، قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَأَمَرَ بِوَيْلِجَتِهِمْ» Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebi Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannefi'l-ehâdis ve'l-âsar*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rûşd, 1409), 5/538.

⁴⁰ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 7/49.

⁴¹ Bk. Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2/148.

⁴² Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 7/49.

⁴³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5/216; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/38.

⁴⁴ "Müslümanlardan bir topluluğun, kendilerince geçerli bir delile dayanarak siyasî bir maksatla meşrû yönetime baş kaldırması ve müstakil bir bölgede hâkimiyet kurmalarına bağy, bu

→

kabul edilmektedir.⁴⁵ Zina haddi ancak dârüladl'de gerçekleşen zina suçları açısından kabul edilmektedir. Nitekim Hanefiler “dârülharpte hadler ikame edilmez” şeklinde Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet etmektedirler.⁴⁶ Merğînânî bu durumu şöyle açıklar: “Hadlerden maksat suça engel olunmasıdır (zacr). İmamın velayeti ise hem dârülharpte hem de dârül-bağyde kesiktir (bulunmaz). Bu sebeple zina haddinin vacip olmasının bir anlamı yoktur. Dârülharpten dârülişlâma geldiğinde de hadler uygulanmaz. Zira ilk başta vacip olarak inikad etmeyen (kesinleşmeyen) daha sonra vacibe dönüşmez.”⁴⁷

Hanefiler Allah hakkıyla ilişkili olan hakların imamın varlığı ile sıkı ilişkisini kurmaktadır. Onlara göre Allah haklarının uygulayıcısı velayet-i amme yetkisini elinde bulunduran imamdır. Hadler de Allah hakkına taalluk ettiği için hadlerin uygulayıcısı bizzat imam olmaktadır.⁴⁸ Nitekim bir hadiste “Cuma, hadler, fey ve zekâtın imamın yetkisinde”⁴⁹ olduğu ifade edilmektedir. Hanefiler, imama tanımış oldukları bu yetki sebebiyle kölelere efendilerinin had cezasını uygulamasını Şâfi mezhebinin aksine, tecviz etmez. Bu itibarla devlet başkanı (imam), had cezasını gerektiren bir suç işlediğinde kendisine ceza uygulanamaz.⁵⁰ Zira kendisinden daha üst bir merci bulunmayan bir kişinin kendi kendisine ceza vermesi mümkün değildir.

Hal böyle olunca şahitlere, zinanın nerede meydana geldiğinin sorulmasında iki amacın güdüldüğü ortaya çıkacaktır. Öncelikle her bir şahit zinanın işlendiği yeri farklı zikrederse bu durum şüphe doğuracak ve had cezası sanıktan düşecektir. İkincisi ise şayet zina İslam hükümetinin yetki alanı dışında meydana gelmişse bu durumda da velayet-i ammenin yokluğu, zina haddinin düşmesine sebebiyet verecektir.

3.3. Zaman Bakımından Soruşturma

Zina fiilinin işlendiği zaman hakkındaki soruşturma cezanın düşüp düşmesi bakımından önem taşır. Savcı veya hâkim zina ikrarında bulunan veya zinaya şahitlik yapan kimselere suçun işlendiği zamanı sorar. Bunu sormasından kasıt, suç hakkında zamanaşımının olup olmadığını, suçun âkil-baliğ olmazdan önce vukûu bulup bulmadığını tespit etmektir. Şayet şahit olunan zina suçu, kişinin çocukluk çağında meydana gelmiş veya henüz ergen olmadan vukûu bulmuş ise sanığa had cezası uygulanmayacaktır.

kimselere bugât (tekili bâgî) veya ehl-i bağy denir. İyancılardan hâkim olduğu ülke veya bölge dârülbağy, meşrû yönetimin hâkimiyet ve kontrolü altındaki ülke veya bölge dârüladl ve burada yaşayanlar da ehl-i adl diye adlandırılır.” Bk. Ahmet Özel, “Dârülbağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/514.

⁴⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 7(49); Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2/148.

⁴⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/347; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî (Karaçi: Camiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1989), 3/42. Ancak Beyhakî hadisin münkati' olduğunu söyler.

⁴⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, 2/347; Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi kenzi'd-dekâik (Hâşiyetü's-Şilbi ile birlikte)* (Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 3/182.

⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/81; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 7/57.

⁴⁹ «الجمعة والخدود والزكاة والقرية إلى السلطان» İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/506.

⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/104-105.

Hanefilere göre zina haddi şahitliğinde zamanaşımı geçerlidir. Suçun işlendiği tarihten belli bir zaman sonra ortaya çıkan şahitler dinlenmez.⁵¹ Buna karşın ikrar ile zinanın sübût bulması durumunda zamanaşımının bulunmadığı ifade edilmektedir.⁵² Hanefilerin ikrâr ile şahitlik arasındaki böyle bir fark gözetmeleri, suiistimalleri ve haksızlıkları önlemek içindir. Zira başlangıçta şahitliği açıklamayıp belli bir zaman sonra mahkemeye başvurulması olası bir kin ve düşmanlıktan kaynaklanmış olabilir ki Hz. Ömer böyle meydana gelen şahitliğe “hınç/kin şahitliği”, böyle kimselere ise “hınç şahitleri” (هم شهود ضغن) adını vererek, bu şahitlerin şahadetini kabul etmemiştir.⁵³

Hanefi mezhebinde zina şahitliğinde zamanaşımının süresi konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Ebû Hanife (ö. 150/767) zamanaşımının süresini belirlemeyi hâkimin takdirine bırakmıştır. Zira Ebû Hanife'ye göre şahitlerin durumu, insanlar ve örfler değişkendir. Her bir vâkia ayrı değerlendirip hâkimin takdirine bırakılması en doğru olanıdır. Zira Ebû Hanife'ye göre farazî bir zaman belirlemek problemlidir.⁵⁴ Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ise zamanaşımını bir ay ile sınırlandırmışlardır. Onlara göre zinaya şahitlik edecek olan kimselerin bir ay içerisinde mahkemeye başvurma hakları bulunmaktadır. Şayet bir aydan sonra başvurup zinaya şahit olduklarını söylerlerse bu şahitlikleri dinlenmez. İmam Muhammed'in *el-Câmi'û's-sağîr* isimli eserinde ise zamanaşımının altı ay olduğu zikredilmiştir⁵⁵ ki bu aynı zamanda Hanefilerden Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) de görüşüdür.⁵⁶

Sonuç

Hanefi mezhebinde zina suçunun soruşturulması konusunu ele aldığımız bu çalışmada zina soruşturma aşamaları tek tek incelenmiştir. Fürû fıkıh eserlerinde zina ikrarında bulunan ve zinaya şahitlik yapanlara hâkim tarafından, zinanın ne olduğu, fiilin oluş şeklini, kiminle, ne zaman ve nerede zina edildiğine dair beş soru

⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/38.

⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, 9/93.

⁵³ Ebû Bekr Ahmed b Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhü muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed, Said Bektaş (Beyrut-Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye ve Dârü's-Sirâc, 2010), 6/194-195; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrid*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cumâ Muhammed (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2006), 11/5922; Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b Sa'd Kûfî Ebü Yûsuf, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Hind: Lecnetü İhyâi'l-maârifî'n-Nu'maniyye, ts.), 68; Muhammed b. Hasen Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012), 7/ 295; Zeylaî, *Tebyîn*, 3/166; Abdulmuid Aykul, *İslam Ceza Hukukunda Tazir (yayınlanmamış doktora tezi)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2021), 64.

⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, 5/282.

⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, 5/282; Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2/148; Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizâde, *Mecmaü'l-enhûr fi şerhi Mülteka'l-ebhûr* (Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 1/586. Araştırdığımız kadariyle İmam Muhammed'in *el-Câmi'û's-sağîr* isimli eserinde böyle bir bilgiye rastlamadık. Ancak Leknevî tarafından bu esere yapılan *en-Nâfi'û'l-kebîr* isimli şerhte, Ebü Yûsuf'a, zamanaşımının hâkimin takdirine bırakılması gerektiği görüşü nispet edilir. İmam Muhammed'in ise zamanaşımını bir ay ile sınırlandırdığı ifade edilir. bk. Ebü'l-Hasenât Abdülhay el-Leknevî, *el-Câmi'û's-sağîr ve şerhu en-Nâfi'û'l-kebîr* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986), 277.

⁵⁶ Bk. Ebü'l-Fazl Meccüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'li'l-Muhtâr* (Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 4/82.

sorulacağından ve her bir soruya bağlanan hukukî neticelerinden bahsedilmektedir. Bu soruların tamamı suçun tüm şüphelerden âri olarak tespitini amaçlamaktadır. Zira hadlerin şüphe ile düşürülmesi Şâri'ın isteğidir. Bu istek neticesinde, özellikle Allah hakkına yönelik müeyyidelerde cezaların verilmemesi umumiyetle arzulan bir şeydir. Zina soruşturması için zorunlu olarak sorulması gereken bu beş soru hâkim tarafından şahitlere yöneltilir. Bu soruların sorulmasının zorunlu olması bu sorular sorulmayıp hükmün verilmesi durumunda davanın usulden bozulacağı anlamına gelmektedir.

Biz çeşitli eserlere dayanarak bu beş soruyu üç ana başlık altında ele almayı uygun gördük. Mâhiyet soruşturmasında zina suçunun tanımı ile ilgili olarak ikrarda bulunan ile şahitlerin zinaya dair bilgilerinin ölçülmesini hedefler. Şayet şahitler veya mukirrin zinadan anladığı Şâri' tarafından bildirilen hakiki zina değilse had cezası düşürülür. Bunun için zina tanımının doğru bir şekilde yapılması gerekmekte ve şahitlerden, zina ile neyi kastettiklerini açıklamaları istenmektedir. Şahitlerin, sanığın zina ettiğini söylemesine rağmen herhangi bir açıklamada bulunmaması durumunda şüphe sebebiyle aleyhine şahitlik yapıldığından zina haddini; yeterli nisaba ulaşıldığı için de şahitlerden kazf haddi düşürülür.

Keyfiyet soruşturması başlığı altında ise zina fiilinin oluş şekli hakkında sorular sorulur. Zinanın oluş şekli şüpheye yer bırakmayacak ölçüde açıkça ifade edilmelidir. Şâri' bunun için sürmedanlıktaki mili veya kuyudaki kovayı örnek olarak vermiştir. Dolayısıyla söz konusu tasviri ifade etmeyen beyanlar zina şahitliğinde şüpheyi doğuracak ve şüpheden sanık yararlanır ilkesi gereği de sanık had cezası ile cezalandırılmayacaktır.

Zinanın kişi yer ve zaman bakımından soruşturulması başlığı altında ise zina edilen kimsenin kimliği ve hukukî statüsü önem kazanmaktadır. Cinsel birliktelik yapılan kimse ile cinsel birliktelik yapan kimse arasında mülkiyet veya nikah bağının veya mülkiyet ve nikah şüphesinin bulunması durumunda had düşecektir. Zina edilen zaman ile şahitlerin mahkemeye başvurmaları arasında çok fazla bir zamanın geçmemesi gerekir. Zira hadler Allah hakkı olarak kabul edildiğinden şahitlikte zamanlaşımının olacağı Hanefi mezhebi tarafından kabul edilmiş ve bunun için -doktrinde tartışmalı olmakla birlikte- bir zaman sınırlamasına gidilmiştir. Hal böyle olunca şahitlerin bu belirlenen zamandan sonra ifa edecekleri şahitlikleri kabul edilmeyecektir. Zina edilen mahallin İslam ülkesi sınırları içinde olup olmadığı da zina soruşturmasında sorulması gereken önemli sorulardan birini oluşturmaktadır. İslam hükümetinin yetki alanı dışında meydana gelen zinalar takip edilmeyip, bu suçlar hakkında ceza davası açılmayacaktır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

Aykul, Abdulmuid. *İslam Ceza Hukukunda Tazir (yayınlanmamış doktora tezi)*. İstanbul:

- Marmara Üniversitesi, 2021.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-Înâye fî şerhi'l-Hidâye*. Dâru'l-Fikr, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü's-sağîr*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. Karaçi: Camiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Karaçi: Camiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1991.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuabü'l-imân*. thk. Abdulâlî Abdulhamid Hamid. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhü Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fıkhi'l-Hanefî*. thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Said Bektaş. Beyrut-Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye ve Dârü's-Sirâc, 2010
- Cündî, Ebü'l-Mevedde Ziyâeddîn Halîl b. İshâk b. Mûsa. *el-Muhtasar*. thk. Ahmed Câd. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2005.
- Dalgın, Nihat. "Mürâhik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/40-41. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, thk. Şuayb Arnaut, Hasan Abdülmün'im Şelebi, Abdüllatif Hırzullah, Ahmed Berhum, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Demîrî, Ebül-Bekâ Kemâluddîn. *eş-Şâmil fî fıkhi'l-İmâm Mâlik*. thk. Ahmed b. Abdulkerîm Necîb. b.y.: Merkezi Nuceybiyye li'l-Mahtûtât ve Hıdmetu't-Turâs, 2008.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'âs b. İshâk el-Ezdî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaut. Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Sa'd Kûfî. *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Hind: Lecnetü İhyâi'l-maârifî'n-Nu'maniyye, ts.
- Eldar Hasanov, *Yahudi Şeriatında Recm Cezası*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, (12-2018), 183-200.
- Esen, Hüseyin. "Zina". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Günay, Hacı Mehmet. "Şüphe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/263-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hacak, Hasan. "Milk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî. *el-Cevheretü'n-neyyire*. Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz. *Reddül-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1992.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Kitâbü'l-musanef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Cemmâilî Makdîsî. *el-Kâfi fî fıkhi'l-İmâm Ahmed*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râik serhu Kenzi'd-Dekâik (İbn Âbidîn'in Minhetü'l-hâlik isimli haşiyesi ile birlikte)*. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. *Fethü'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. Dârü'l-Fikr, ts.
- İbnü's-Şilbî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûnus. *Hâşiyetü's-Şilbî ale't-Tebyîn*. Bulak-Kahire: Matbaatü'l-kübra'l-Emriyye, 1313h.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Bedâ'î'u's-sanâ'î' fî tertibi's-şerâ'î'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi - Yeni Yaşam Yayınları, 2001.

- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cumâ Muhammed. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 2006.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*. thk. Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Abdülhay. *el-Câmi'u's-sagîr ve şerhuhu en-Nâfi'u'l-kebîr*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedi*. thk. Yusuf Talâl. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım el-Abderî . *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Mustafa Göregen, Gönül Turan, *Yahudilik'te Zina Suçunun Karşılığı Olan Recm'in İnsan Hayatı ve Ailenin Kutsallığı Bağlamında İncelenmesi*, (Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5 (10), 2018, 70-92.
- Neseî, Ebû'l-Berekât Hafızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzü'd-dekâik*. thk. Said Bektaş. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2011.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetu'l-muttakîn*. thk. Zuheyr eş-Şâşî. Beyrut: el Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Özel, Ahmet. "Dârülbağy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukaha*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma' rife, 1993.
- Sirâcüddîn İbn Nuceym, Ömer b. İbrâhim b Muhammed İbn Nuceym. *en-Nehrü'l-fâik şerhü Kenzi'd-dekâik*. thk. Ahmed İzzü İnâye. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmıyye, 2002.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeyhizâde, Damad Abdurrahman Gelibolulu. *Mecmaü'l-enhûr fi şerhi Mülteka'l-ebhûr*. Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi kenzi'd-dekâik (Hâşiyetü's-Şilbî ile birlikte)*. Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.